

BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES

A gyónás magyar nyelvű szövegeimlékei

A prédikáláshoz kötődő magyar szövegeimlékek – a legkorábbi magyar nyelvemlékektől kezdve a kolostori reformokhoz kötődő olvasmányprédikációkig – alaposan feltárt és széles körben ismert forrásai a magyar írásbeliségnek. A gyónatásról azonban, amely a prédikálás mellett a másik legfontosabb lelkipásztori tevékenység, ritkán esik szó. A gyónás olyan liturgikus alkalom volt, mely során – a prédikációhoz hasonlóan – a latinul tudó klerikus réteg és a népnyelvet használó hívek között magyar nyelvű szövegek hangzottak el. Telegdi Miklós 1583-ban Nagyszombatban megjelentetett *Agendarius*a az első forrás, amely pontos leírást ad arról, miként nézhetett ki egy magyar nyelvű szövegrészeket is tartalmazó gyónás.¹ Ehhez hasonló részletességű, magyar részeket is tartalmazó szertartáskönyv nem áll rendelkezésünkre a Telegdi munkáját megelőző időkből, más műfajú szövegek segítségével azonban valamelyest rekonstruálható, hogy milyen szövegek hangozhattak el gyónás során a reformációt megelőzően. Az alábbiakban ezek bemutatása következik.

A gyónás menete és a Confiteor

A Confiteor bűnvalló ima, amely a latin liturgiában régóta létezik. A *Missale Romanum* 1570-es első kiadása előtt nem volt egységes szövege, középkori latin formáját különböző helyeken különféleképpen mondták.² Szövegének változatai megjelenhettek a zsolozsmában, a szentmisén és a gyónás során is. A Confiteor gyónásban való használatára Michael E. Cornett hívta fel a figyelmet a lelkítükrök korpuszát feltérképező munkájában.³ Az általa leírt lelkítükrök arról tanúskodnak, hogy a Confiteor mondanása általánosan elterjedt gyakorlat lehetett, eltérőek voltak azonban a szokások arra

* A szerző az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékének munkatársa. A kutatás a *Pray-kódex: Hálózati és nyomtatott kritikai kiadás* című (Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, K 119355) pályázat támogatásával készült.

1 *Agendarius: Liber continens ritus et caeremonias [...]*, ed. Nicolaus TELEGDINUS (Tirnaviae: Typ. Telegdi, 1583). RMNy 528, hozzáférés: 2020. 09.15, https://rmk.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_204/?r=0&pg=9&layout=r. Tanulmányom írásához felhasználtam a Monumenta Ritualia Hungarica sorozat Varga Benjámin szerkesztésében készülő, *Agendarius Strigoniensis* című szövegkiadását.

2 Michael E. CORNETT, *The Form of Confession: A Later Medieval Genre for Examining Conscience: Doctoral Thesis* (Chapel Hill: University of North Carolina, Department of English and Comparative Literature, 2011), 82, hozzáférés: 2020. 09.15, <https://cdr.lib.unc.edu/concern/dissertations/ff365645x>.

3 Uo., 102.

nézvést, hogy pontosan milyen formában kellett az imának a gyónás során elhangzania. Van olyan lelkitükör, mely a tanultabb hívektől latin, a tanulatlanoktól népnyelvű Confiteor imádkozását kéri,⁴ ugyanakkor olyan lelkitükör is ismert, amely előírja, hogy a gyónás során mindkét nyelven hangozzon el a szöveg. Különbőféle gyakorlatok léteztek a Confiteor gyónáson belüli helyét illetően is, mind a szerzetesek, mind a világiak között: voltak, akik a gyónás elején mondták a Confiteort, azon belül is valaki csak az első mondatát, mások a teljes szöveget; ugyanakkor más gyakorlat szerint a teljes szövegnek a gyónás végén kellett elhangzania.⁵

A Confiteor gyónásban való használata ismert volt Magyarországon is, a szokás reformációt megelőző jelenlétéről két nyomtatott forrás is tájékoztat. Az egyik Laskai Osvát *Gemma fidei* című prédikációgyűjteményében olvasható. Laskai nagybőjti prédikációkat tartalmazó gyűjteménye – a többi nyomtatott művével ellentétben – csupán egyszer, 1507-ben jelent meg. Különlegességére Madas Edit hívta fel a figyelmet a mű előszavát elemző tanulmányában.⁶ Laskai nem az egyszerű hívek igényeihez alkalmazkodó, a nagybőjti bűnbánatra felkészítő prédikációgyűjteményt állított össze, hanem egy rendszeres teológiai művet. A nemzet sorsa iránti felelősség késztette írásra: prédikátor társait kívánta a határokon kívül és belül elharapódzó eretnekségek elleni harcra felvértezni, és rajtuk keresztül egész nemzetét hitében megerősíteni. Ezzel a különleges szerepvállalással függhet össze, hogy a gyűjtemény 53. beszédének végére egy, a prédikációtól idegen szövegrészt illesztett, melyben a gyónás helyes módját ismerteti (*Mel-léklet 1*). A gyónás módja eszerint a következő: a gyónó elkezd mondani a Confiteort („generalis confessio”) a *Mea culpáig*; amikor oda eljut, felsorolja a bűneit, majd befejezi a Confiteort ott, ahol az imént abbahagyta; ezután a gyóntató kikérdezi, ha szükséges, majd kirója rá a penitenciát, és feloldozza.⁷

A Confiteor gyónásbeli használatának másik latin nyelvű forrása Gyöngyösi Gergely *Directorium...* című munkájában olvasható, amely 1514–1520 körül jelent meg nyomtatásban Rómában.⁸ A mű prologusában Gyöngyösi azt írja, hogy a rend vezetői és az egyszerű testvérek kérték őt, hogy a rendi tisztségviselők feladatait ismertető könyvet adjon közre. Ezek a szabályok addig szóban hagyományozódtak: amit az idősebb rendtagok fiatalon megtanultak, azt átadták a következő nemzedéknek. A mostani fiatalok – a 16. század elején – azonban már nem tanulták meg e szabályokat, ezért volt szükség a mű megjelentetésére.⁹ Gyöngyösi a novíciusokra, presbiterekre és kle-

4 Uo., 103, 714.

5 Uo., 104, 593.

6 MADAS Edit, „A prédikáció magvetésével a magyar nemzet védelmében: Laskai Osvát *Gemma fidei* című prédikációskötetének előszava”, in *Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István és OLÁH Szabolcs, 50–58 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004).

7 [OSUALDUS DE LASKO], *Quadragesimale Gemma fidei intitulum* (Hagenau: Johannes Rynmann, 1507), sermo 53 (Feria quarta Dominicae de passione).

8 GREGORIUS GYÖNGYÖSI [GYÖNGYÖSI Gergely] OSPPE, *Opera selecta: Epitoma, Directorium*, kiad. SARBAK Gábor, ford. BELLUS Ibolya és LORENZ WEINRICH (Budapest: Res Libraria Hungariae–Fragmenta Codicum Kutatócsoport, 2011).

9 SARBAK Gábor, „Gyöngyösi Gergely prologusai”, in *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László és KECSKEMÉTI Gábor, 81–99 (Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem, 1996).

rikusokra vonatkozó cikkelyben röviden ismerteti a gyónás menetét (*Melléklet 2*): a gyóntató atya elé érve fedetlen fővel meghajolva mondják el a Confiteort a *Mea culpa*ig, a gyónás végeztével pedig fejezzék be az imát („Ideo precor...”).¹⁰ Laskainál is és Gyöngyösinél is olvashatunk arról, hogy milyen bűncsoportosítások alapján érdemes gyónni, ezekről szöveghelyekről a későbbiekben lesz szó.

A gyónásban elhangzó magyar nyelvű imák

Mint említettük, először Telegdi *Agendarius*ában szerepel a gyóntatás magyar nyelvű részeket is tartalmazó leírása. E leírásban a bűnök felsorolását megelőző ima egy Confiteor-fordítás, melyet Telegdi – Laskaihoz hasonlóan – *confessio generalis*nak nevez. Telegdi előírja, hogy abban az esetben, ha azt a gyónó személy nem ismeri, a gyóntatópap mondja előre annak szövegét.¹¹ Telegdi ezen túl még másik két helyen is közli a Confiteor egy-egy szövegváltozatát: először az áldoztatásnál („Ritus Eucharistiæ sacramentum fideli populo distribuendi”), másodszer pedig a híveknek szóló hirdetések után („Modus denuntiandi populo fideli festa et ieunia”).¹²

A Confiteor a magyar nyelvű kódexirodalomban egyetlen helyen bukkan csak fel, ott is csak töredékesen: a *Vitkovics-kódex*ben található lelkítükörben, amely a Confiteor második mondatának kezdetére magyar nyelven utal („Azért kérem Uramistent etc.”, vagyis az „Ideo precor” kezdetű rész, *Melléklet 5*). Ez a rövid utalás a lelkítükör latin forrásában nem szerepel, a magyar szöveg összeállítója illesztette bele fordításába, így joggal feltételezhető, hogy a Confiteor „Ideo precor” kezdetű második fele használatos lehetett ebben a formában.

Annak ellenére, hogy a Confiteornak csak távolabbi rokona, biztosan gyónásban hangzott el az a magyar nyelvű ima, amely a Zichy család levéltárában maradt fent, és valamikor a 16. század második felében jegyezték le (*Melléklet 3*).¹³ Latin címfelirata a személyes feloldozás kérésének formulájaként jelöli meg funkcióját: „Formula petendae absolutionis privatae”. Első ismertetője, Jakubovich Emil „a magyar liturgiái nyelv keretébe tartozó érdekes kis emlék”-ként írta le. Feltételezésem szerint e formula a bűnök felsorolása után hangozhatott el, hiszen a benne megszólaló gyónó összefoglalóan utal vétkeire („Mindezeket, hogy műveltem [...]”), amelyekért a pap feloldozását kéri.

10 GyöNGYÖSI, *Opera...*, 50.

11 „Postea iubeat, ut confessionem generalem recitet, quam si pœnitens ignoraret, sacerdos eum præeat, dicendo”. TELEDGIDINUS, *Agendarius...*, 76.

12 Telegdi három szövegváltozatát Szelestei Nagy László is vizsgálta, és szövegüket is közölte: SZELESTEI NAGY László, „A középkori magyar nyelvű bűnvallóimáról”, in *Egyházak a változó világban: A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai, Esztergom, 1991. május 29–31.*, szerk. BÁRDOS István és BEKE Margit, 293–299 (Esztergom: Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, József Attila Megyei Könyvtár–Egyházak a változó világban c. konferencia Szervezőbizottsága, 1991), 299.

13 JAKUBOVICH Emil, „Nyelvtörténeti adatok: Két régi magyar esküforma”, *Magyar Nyelv* 29, 3–4. sz. (1933): 118–121. Jakubovich a gróf Zichy család zselői szeniorátusi levéltárában találta az emléket, amely levéltár 1939-ben az Országos Levéltárba került.

Ezek a gyónó által mondandó szövegek maradtak tehát fent a 16. század végéig tartó időszakból. Rajtuk kívül ismert még néhány emlék, amelyek alapján következtethetünk további ilyen jellegű, többé-kevésbé rögzített szövegek létezésére. Ezek egy része a lelkítükör, másik része pedig a közgyónás műfajába tartozik.

A lelkítükör

A lelkítükör a gyónásra való magányos, önálló előkészületet szolgálta.¹⁴ Nem liturgikus szöveg, de ismert paraliturgikus használata. A műfaj legjellemzőbb jegye, hogy egyes szám első személyben szólaltatja meg a gyónó személyt, olyan formán, mintha az egy elhangzott gyónás szövege lenne. A gyónási tükör keretét a Confiteor adja: legtöbbször a Confiteor első mondatával kezdődik, melyben a megszólaló beismeri bűnösségét, és a Confiteor második mondatával fejeződik be, amelyben a bűnös Isten kegyelmét és bocsánatát, illetve az egyház közbenjárását kéri; gyakori jellemzője, hogy megszólítja a gyónást meghallgató papot is. A tipikus lelkítükör esetében a Confiteor két mondata között található a bevallott bűnök katalógusszerű felsorolása. Cornett kutatásai szerint a lelkítükörök eleje általában egyezik a Confiteor első felével, míg a befejezésüknél előfordul, hogy a Confiteor második felének csak a tartalmát adják vissza. Arra vonatkozó következtetést nem olvashatunk nála, hogy vajon hasonlóképpen lehetett-e ez a ténylegesen elhangzó gyónásokban is.¹⁵ A lelkítükörökben olvasható szövegfordulatokat érdemes óvatosan kezelni, hiszen nem bizonyos, hogy a gyónási gyakorlat tekintetében is forrásértékkel bírnak. A lelkítükör önálló irodalmi műfaj, amelyet nem a gyónásban való elmondásra szántak.

Három olyan szöveg hely van a magyar nyelvű kódexirodalomban, amely megfelel a lelkítükör fenti meghatározásának. Az egyik a domonkos eredetű *Virginia-kódex*ben szerepel, a benne felsorolt bűnök alapján egyértelműen szerzetesek számára készült (*Melléklet 4*).¹⁶ Szövegének forrását nem ismerjük. A gyónási tükör felszólító módban írt prologussal kezdődik, vagyis egy előírásszerű bevezetés előzi meg a gyónás leírását.¹⁷ Az előírás szerint a gyóntató elé járulva a kereszttetés után el kell mondani a Confiteort (feltehetően latinul), melyet egy gyónási szándékot kijelentő, gyóntató paphoz intézett bevezető rész követ. Ez után található a lelkítükör lényegi része, egy hosszú, tizennégyféle bűncsoportosítást tartalmazó felsorolás. A bűntipológia után záradék olvasható, amelyben a gyónó ismét a gyóntatóhoz szól.

¹⁴ CORNETT, *The Form of Confession*..., 62–109.

¹⁵ Uo., 85, 109.

¹⁶ *Virginia-kódex*, 1–13. Kiadva: *Virginia-kódex: XVI. század eleje: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata*, kiad. Kovács Zsuzsa, Régi magyar kódexek 11 (Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE, 1990).

¹⁷ A lelkítükörök prologusaihoz lásd: CORNETT, *The Form of Confession*..., 62.

A *Virginia-kódex*ben található gyónási tükörhöz hasonló szövegrészletre talált Lázs Sándor a ferences *Vitkovics-kódex*ben lévő életszabály-gyűjteményben (*Melléklet 5*).¹⁸ A Szent Bonaventurának tulajdonított *Regula novitiorum* fordítója egy ponton elszakadt latin forrásától, s egy gyónási tükörhöz hasonló szövegrészt illesztett az életszabályok közé. Míg a latin nyelvű forrás a jól ismert gyónási gyakorlatot kéri a szerzetestől („dicas Confiteor usque Ideo precor”), addig a magyar szöveg egy ismeretlen forrású formulába kezd, amely tartalmi tekintetben rokona a *Virginia-kódex*ben található bevezetőnek.¹⁹ Ezt követően visszatér a latin forráshoz, és az ott olvasható, bűnök felsorolása után mondandó záradékot fordítja: „Mindezekben, mind egyéb bűneimben is, halálosokban, bocsánandókban, meggyóntakban, elfeledtekben, kikben megbántottam teremő Istenemet, látásomban, hallásomban, illatozásomban, kóstolásomba és illetésemben, bűnomet mondom Uramistennek.”²⁰ Ezután – forrásától ismét eltérő módon – a népnyelvű Confiteor második mondatának elmondását írja elő: „Azért kérem Uramistent etc.” Ez tehát a korábban már említett Confiteor-fordítástöredék.

A fentiekből kitűnik, hogy a két kódex formulái nem a Confiteor helyett szerepelnek: a *Virginia-kódex* a magyar nyelvű rész előtt előírja a teljes latin nyelvű Confiteor elmondását, míg a *Vitkovics-kódex* a végén a Confiteor második mondatának népnyelvű változatát kéri. A bűncsoportosítást bevezető mondatok csak távoli rokonai a Confiteornak, lényegében csak a „bűnomet mondom” és az „én bűneimet meg akarom vádolni” kifejezésekben kapcsolódnak a latin imához. Ha gyónási formulának tekintjük e részeket, akkor azt feltételezzük, hogy – az általános szokástól eltérően – a Confiteortól különböző tartalmú, többé-kevésbé rögzített szövegű gyónási imák is használatban lehettek. Ez a feltételezés nem zárható ki, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy inkább csak mintaként állították őket a lelkítükröt használók elé, amelyekből szószerkezeteket és fordulatokat kölcsönözhetek gyónásaikhoz. A bennük olvasható hosszú felsorolások inkább talán magánáhitatosságnál, gyónásra való felkészülésnél lehetnek hasznosak, hosszúságuk miatt kívülről való megtanulásra kevésbé alkalmasak.

A harmadik gyónási tükör a *Gyöngyösi kódex*ben olvasható. Tökéletesen illeszkedik a műfaji hagyományba: a beszélő egyes szám első személyben szólal meg, és a gyónta-

18 Lázs Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvi irodalom kezdetei* (Budapest: Balassi Kiadó, 2016), 160–164; *Vitkovics-kódex*, 24–36. Kiadva: *Vitkovics-kódex és Miskolci töredék: 1525: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Magyar Nyelvemlék 10. jelzetű kódexéről és a miskolci Lévy József Tudományos Könyvtár 10988-as leltári számú kódextöredékéről készült*, kiad. PAPP Zsuzsanna és KOVÁCS Zsuzsa, Régi magyar kódexek 12–13 (Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 1991).

19 A *Vitkovics-kódex*ben található rész latin forrással való egybevetéséhez lásd: KORONDI Ágnes, *Misztika a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexirodalomban: Misztikarepció avagy irodalmi és kegyességi gyakorlat a késő középkori magyar nyelvű kolostori kódexek devocionális szövegeiben*, Monográfiák 3 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2016), 330–333, továbbá: 141–142, 164–165.

20 Szent Bonaventura *Regula novitiorum*át idézi Korondi Ágnes (uo., 333.): „Quibus dictis, subiungas ultimo dicens: et de istis, et de omnibus aliis peccatis meis mortalibus et venialibus confessis et ommissis, quibus offendi Creatorem meum visu, auditu, gustu, odoratu et tactu, dico meam culpam.”

tót szólítja meg a bűnök felsorolását keretező szövegben (*Melléklet 6*).²¹ A gyónásra készülő személy ennek segítségével a hét halálos bűn és a Tízparancsolat szempontsora alapján készülhetett fel gyónására, amely rövid, egyszerű szempontrendszernek mondható. A gyónási tükör a felsorolt bűnöket ugyanakkor latinul nevezi meg, ami erősíti Láz Sándor azon feltételezését, miszerint a kézirat deákos műveltségű világi férfiak könyve lehetett.²² A bűncsoportosítások után egy *Oracio pulcra* feliratú záradék következik, amelyben a gyónó megemlékezik esetlegesen elfelejtett bűneiről, illetve feloldozást és penitenciát kér gyónatójától. E záró ima rokona a *Virginia-kódex* és a *Vitkovics-kódex* lelkítükeiret lezáró mondatoknak, amelyek szintén említést tesznek a kifelejtett bűnökről.²³

A közgyónás

A közgyónás a Confiteor egy szövegváltozata, amelyet a szentmisén mondanak nemzeti nyelven.²⁴ A népnyelvi közgyónás magyarországi gyakorlatáról tanúskodik a 14. század első felében keletkezett *Veszprémi pontifikále*. A pontifikále előírja, hogy a templomszentelés szertartásában a püspök „vulgariter”, vagyis népnyelven mondja a jelenlevő hívekkel a Confiteort, sőt tetszése szerint népnyelven végezheti a feloldozást (*Absolutio* és *Indulgentia*) is.²⁵ Szigeti Kilián hívta fel rá a figyelmet, hogy a *Pray-kódex* magyar szövegeitől eltekintve itt történik először utasítás szertartási részek magyar nyelven való végzésére.²⁶

21 *Gyöngyösi kódex*, 61–64. Kiadva: *Gyöngyösi Kódex: Az 1500-as évek elejéről*, kiad. DÖMÖTÖR Adrienne, Régi magyar kódexek 27 (Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 2001). Szelestei Nagy megállapítása szerint kevés hasonlóságot mutat a szokásos közgyónásszövegekkel: SZELESTEI NAGY, „A középkori magyar...”, 294.

22 LÁZS, *Apácaműveltség...*, 156. LÁZS Sándor, „A Gyöngyösi kódex írói és műveltségük”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 111, 4–5. sz. (2007): 421–457.

23 *Gyöngyösi kódex*: „Én bűneim igen sokak volnának, kiket elmémnek rövidségének miatta mind meg nem mondhatom [...]”. *Virginia-kódex*: „Azért mindezekben, kiket megmondtam és kiket meg nem tudtam mondanom [...]”. *Vitkovics-kódex*: „Uram Istennek bűnössé hagyom magamat mindazokban is, kik énnekem eszembe nem jutnának [...]. Mind ezekben, mind egyéb bűneimben is [...]”.

24 CORNETT, *The Form of Confession...*, 91–92, 102; SZELESTEI NAGY, „A középkori magyar...”, 293; Joseph A. JUNGSMANN, *The Mass of the Roman Rite: Its Origins and Development (Missarum Sollemnia)*, trans. Francis A. BRUNNER (New York: Benziger, 1955), 490–494.

25 „Post tertium vero circuitum duo sacerdotes ferentes feretrum stent in ostio ecclesiae, ita, quod unus ab una parte et alius ab altera, episcopus autem ascendat ad locum eminenciozem, et proponat plebi verbum Domini, et faciat confessionem communem vulgariter, et post hæc faciat absolutionem, et faciat indulgentiam, sicut sibi videtur.” SZASZOVSKY Ágnes, *Pontificale Vespemiense sæculi XVI: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmæ 317, Monumenta Ritualia Hungarica 5* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2014), 74, hozzáférés: 2020.09.15, http://vallastudomany.elte.hu/sites/default/files/kiadvanyok/VP/VP_PONTIFCALE_VESPREMIENSE.pdf.

26 SZIGETI Kilián, „Mesko veszprémi püspök (1334–44) Pontificaléja”, *Magyar Könyvszemle* 88, 1–2. sz. (1972): 5–14, 5.

A *Veszprémi pontifikále* nem őrzött meg magyar nyelvű közgyónásszöveget, későbbi évszázadokból azonban négy kéziratos változata is ismert. Az egyik egy Németújváron őrzött, 1493-ban nyomtatott *Missale Strigoniense* utolsó levelén olvasható.²⁷ A szöveg fölött az „ad communicantes” címfelirat szerepel. Ugyanez a kéz egy áldozási imát és egy elevatio alatti imát is lejegyzett a közgyónás után; az áldozási ima címfelirata („Conclusio”) a közgyónás lezárásaként értelmezhető, a benne található visszautalás („ennek emlékezetire veszem énhozzám”) pedig a közgyónásban elmondottakra vonatkozhat. Mindezek fényében úgy gondolom, hogy a szöveg az áldozásra készülők bűnbánati imája lehetett. Az emlék ismertetője, Szelestei Nagy László véleménye szerint olyan liturgikus szöveg került elő, amely közvetlenül vagy előzményként bizonyítéka annak, hogy a liturgia bizonyos elemeit Magyarországon is nemzeti nyelven végezték a középkorban. Szelestei Nagy szerint felmerül az a lehetőség is, hogy a Magyarországon megjelenő reformáció lutheri ágának korai emlékével állunk szemben, amely akkor keletkezett, amikor még nem különült el egymástól a római katolikus és az evangélikus liturgiai gyakorlat.²⁸ Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a katolikus felfogásnak ellentmondó tétel sem szerepel a szövegben.

Szelestei Nagy adott hírt arról a közgyónásról is, amelyet a krakkói Jagelló Egyetem Könyvtárában őriznek (*Melléklet 7*).²⁹ Az emlék különlegessége, hogy míg a többi kéziratos közgyónás mind csak a hívek által mondandó közgyónásszöveget örökítette meg, a Krakkóban őrzött kézirat a pap által mondandó részeket is rögzíti: az elején tartalmazza a következő hét ünnepeinek kihirdetését, a végén a feloldozást („És én megoldlak az bűntökből, kiket szokott anyaszentegyház kebelében közgyónat miatt megoldnia”), és a bűcsúrról való tájékoztatást. Az 1500 körüli, különálló papírtöredékre lejegyzett szöveg tehát egy pap saját maga számára rögzített, misén elmondandó szövege lehet. A *Krakkói közgyónás* közeli rokona a Telegdi-féle változatoknak, tehát – ahogyan azt Szelestei Nagy is megállapítja – Telegdi nyomtatott változata középkori formát őriz.³⁰

A közgyónás harmadik és negyedik szövegváltozata egy Guillermus Parisiensis-kötetben található, egymás után bejegyezve.³¹ Közülük az egyik nagy hasonlóságot mutat Bornemisza Péter 1577-ben megjelent közgyónásával: Szelestei Nagy következ-

27 SZELESTEI NAGY László, „Magyar nyelvű közgyónásszöveg a XVI. század elejéről”, *Magyar Nyelv* 72, 4. sz. (1976): 502–503.

28 A közgyónás zárógondolata például a saját érdemből való bűnbocsánat kérdését említi: „Hiszem, Uramisten, hogy nem csak az én jócselekedetemért, és az én érdememért bocsájtod meg az én bűneimet, hanem csak az te szent fiadnak, Krisztus Jézusnak általa, az te szent irgalmasságodból.”

29 SZELESTEI NAGY, „A középkori magyar...”, 293–299.

30 Uo., 294. A két szöveg nem teljesen egyezik, Telegdi például az „Ideo precor” kezdetű részt – a *Vitkovics-kódex* hasonlóan – „kérem Uramistent” szavakkal fordítja, míg a *Krakkói közgyónás* a „kérem Istent” fordítást adja.

31 [SZILÁDY Áron], „Vegyes följegyzések”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 3, 1. sz. (1893): 122–125. A közgyónás kifejezést először Szelestei Nagy használta a két szöveggel kapcsolatban. Lásd: SZELESTEI NAGY, „A középkori magyar...”, 296–297. Tarnai Andor Istenhez intézett, lelkiatyát nem említő gyónásformulaként említi őket. TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.), 297.

tetése szerint Bornemisza úrvacsorai liturgiájához tehát nem megalkotott, hanem átvett egy már használatban lévő közgyónást. Első ismertetője, Szilády Áron szerint a lejegyző már a reformáció híve volt, a szövegben ugyanis a következő szerepel: „bűnös vagyok régi nagy sok bálványimádásomban”. Meg kell jegyezni azonban, hogy maga a hordozókötet, Guillelmus Parisiensis posztilláskötete tipikus középkori prédikációs segédkönyv, ráolvasásokat is jegyeztek bele, ráadásul a kötet a szentlőrinci pálosok tulajdonában volt. Ha mindezek ellenére mégis protestáns személy használta, akkor az általa bejegyzett szövegek a *Németújvári közgyónáshoz* hasonlóan nagyon korai protestáns emlékek. Protestánsok az első nyomtatásban megjelent magyar nyelvű közgyónások is: közgyónás olvasható az 1559-es Heltai-agendában (RMNy 154), Bornemisza Péter 1577-es (RMNy 396), és Beythe István 1582-es (RMNy 517) kiadványaiban is. Ezek után jelent csak meg az első római katolikus közgyónás, Telegdi 1583-ban kiadott *Agendarius*ában.³²

Feloldozási formula

Némileg meglepő módon pap által mondandó feloldozási formula is maradt fent magyar nyelven. Az emlék egy 16. század közepi, obszerváns ferencesek által összeállított kéziratban található, ma Münchenben őrzik.³³ Magyar nyelvűsége különösen annak fényében figyelemre méltó, hogy a magyar nyelvű mondatokban egyébként bővelkedő Telegdi-féle *Agendarius*ban a teljes feloldozási rész latin nyelven szerepel.³⁴ A müncheni szöveg latin és magyar nyelvű részeket is tartalmaz, a gyóntatónak szóló megjegyzésekkel. Feloldozás tényét rögzítő mondat („Én feloldozlak téged...”) nem szerepel a lejegyzésben, a pap Istentől kéri a feloldozást: „Az kegyelmes, felséges Úristen bocsássa meg minden bűnödöt és fogyatkozásodat [...]”.³⁵ A feloldozó mondatnak feltehetően e formula szerint is latin nyelven kellett elhangzania.³⁶ A szöveg végén az elégtételre vo-

32 SZELESTEI NAGY, „Magyar nyelvű...”, 502–503.

33 ZOLNAI Gyula, „Müncheni töredékek: Két kisebb nyelvemlék a müncheni udvari könyvtárban”, *Magyar Nyelvőr* 24, 10. sz. (1895): 415–420; ZOLNAI Gyula, „Müncheni Glosszák és Töredékek”, *Magyar Nyelvőr* 41, 4. sz. (1912): 166–168; KERTÉSZ Balázs, „Magyarországon készült 16. századi ferences kézirat a Bajor Állami Könyvtárban”, *Magyar Könyvszemle* 128, 2. sz. (2012): 212–233. A formula modernizált szövegű átírásához lásd: BARTÓK Zsófia Ágnes, „Anyanyelvűség a középkori liturgiában: A Halotti beszéd és Könyörgés műfaji kérdéseihez”, in *Írások a Pray-kódexről*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes és HORVÁTH Balázs (Budapest: Argumentum Kiadó–ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport, 2019), 9–17, hozzáférés: 2020.09.15, <http://real.mtak.hu/94241/?fbclid=IwAR00aD490ScPl4W-JVYHka93RtmTNPmKFLSeAMExHY5Z6L9vb4qQS8-LmZE>.

34 Az „Et tunc ipsum absolvat hoc modo” kezdetű résztől a „Et sic absolutum dimittat in pace” kezdetű részig. TELEGDINUS, *Agendarius...*, 110–112.

35 A feloldozási formula változataihoz és teológiai jelentőségéhez lásd: Thomas N. TENTLER, *Sin and Confession on the Eve of the Reformation* (Princeton: Princeton University Press, 2015), 284–298.

36 A feloldozás a legtöbb gyóntatási segédkönyv szerint a penitencia kiosztása után történik – ahogyan láttuk, ezt javasolja Laskai is –, de ritkán a fordított sorrend is előfordul, lásd: TENTLER, *Sin and Confession...*, 86. Eszerint valószínűsíthető, hogy a latin nyelvű feloldozás majd csak a fennmaradt magyar nyelvű szöveg után következett, annak ellenére, hogy nem találunk erre utaló nyomot a lejegy-

natkozó felszólítások következnek: „mondd meg az búcsús imádságot [...], mondj egy Pater noster, Ave Mariát etc.” A búcsús imádságra való hivatkozás miatt elképzelhető, hogy a lejegyzett szöveget búcsú során mondott gyónás alkalmával használták.

A müncheni ferences emlék olyan feloldozási gyakorlatról tanúskodik, amelyben a pap által mondott, a bűnök feloldozását kérő ima magyar nyelven hangzik el, a dogmatikai szempontból nagy jelentőségű „ego te absolvo” kifejezés azonban nem. Más a helyzet a közgyónások esetében. A *Veszprémi pontifikále* kapcsán említettük, hogy már 14. századi adatunk is van arról, hogy a közgyónás feloldozása népnyelven is történhetett. Ez a szokás a későbbiekben is megmaradt: népnyelven szerepel mind a krakkói, mind hirdetések után mondandó Telegdi-féle közgyónásnál is.³⁷ Látható tehát, hogy Telegdi magyarítási törekvése a feloldozás esetében a közgyónásnál érvényesült, a gyónásnál azonban már nem.

„Interrogationes”: gyóntatási kérdések

Abban az esetben, ha a gyónó nem készült fel a gyónásra, és nem gyűjtötte össze a vétkeket, a gyóntató kérdésekkel segíthette bűnvallását. Megtaníthatta, hogyan gyónjon a Tízparancsolat, a hét halálos bűn, vagy valamilyen más bűncsoportosítás szerint. Telegdi agendája is számol ezzel a lehetőséggel: amennyiben a gyónó műveletlen, és bűneit nem tudja felsorolni, a pap kérdéseket tehet fel neki, amelyek alapján megvallhatja azokat.³⁸ Segítségképpen magyar nyelvű kérdéseket közöl szertartáskönyvében, amelyek a Tízparancsolatot, a hét halálos bűnt és a kilenc idegen bűnt veszik sorra.

A gyóntatási kérdések kedvelt témái a gyóntatási segédkönyveknek, latin nyelven az *interrogationes* névvel utalnak rájuk.³⁹ Írott változataik a lelkítükrök közeli műfaji rokonai: a különbség köztük annyi, hogy míg a lelkítükrökben a bűnös egyes szám első személyben vallja meg a különböző szempontsorok alapján felsorolt bűnöket, addig itt a pap kérdések formájában sorolja fel őket. A Telegdinél olvasható kérdéssorokhoz hasonló szöveg korábbi időkből nem maradt fent magyar nyelven. Figyelemre méltó rokonságot mutat azonban vele a *Peer-kódex töredékeként* ismert nyelvemlék bűnkatalógusa.⁴⁰ A katalógusban latin nyelven olvasható a Tízparancsolat, az öt érzék, a hét halálos bűn, a nyolc boldogság, a kilenc idegen bűn és a négy égbekiáltó bűn, amelyek

zésben. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy a latin nyelvű betoldás helyén hangzott el: „Deinde Exhortatio sequitur etc. Postea”.

37 *Krakkói közgyónás*: „És én megoldlak az bűntökből, kiket szokott anyaszentegyház kebelében közgyónat miatt megoldnia.” TELEGDI, *Modus denuntiandi populo fideli festa et ieiunia*: „Én is megoldozlak titeket azokból a bűnökből, melyeket az Anyaszentegyház közgyónás után meg szokott bocsátani.”

38 TELEGDINUS, *Agendarius...*, 80: „Quod si pœnitens ita rudis fuerit, ut per se peccata confiteri aut enumerare nesciat, sacerdos eum diligenter interroget et examinet, atque ad singulos interrogationis articulos respondere faciat.”

39 Az angol szakirodalom *confessional interrogatory* megnevezéssel említi. A műfajhoz lásd: CORNETT, *The Form of Confession...*, 5–6, 65–66.

40 *Peer-kódex* töredéke csízióval és imádságokkal (OSZK MNy 13., 16. század első negyede), hozzáférés: 2020.09.15, <http://mek.oszk.hu/15900/15954/>. Kiadva: *Peer-Codex*, kiad. VOLF György, Nyelvemléktár 2

mellet kisebb, kurzív betűkkel szerepel azok magyar megnevezése is. A bűnkatalógus utolsó tételénél, a természet ellen való bűnnél olvasható egy latin nyelvű megjegyzés: „Peccatum sodomiticum aut stuprum vel mollitiis vel peccatum contra naturam multis modis intelligitur et tu caute procede in interrogationibus”; vagyis a szodomain bűn, vagy fajtalanság, vagy elpuhultság, vagy természet elleni bűn sokféle módon érthető, haladj óvatosan a kérdésekben! A kikérdezés („interrogationes”) kifejezés a pap gyóntatási kérdéseire vonatkozik, ezért feltehető, hogy a katalógus gyóntatási segédlet lehetett. A gyóntatási kézikönyvek éppen a testi bűnök kikérdezése kapcsán intik óvatosságra a gyóntatókat. Tudatlanságból vagy szégyenből a gyónó homályosan fogalmazhat az ilyen típusú bűnök esetében, ezért kérdések segítségével pontosítani kell, hogy miről is van szó. A részletekről és körülményekről azonban nem kell kikérdezni a bűnöst, nehogy ötleketek kapjon újabb vétkek elkövetéséhez.⁴¹ További kutatást igényel, hogy hogyan kerülhetett olyan bejegyzés a *Peer-kódex*-be, amelynek csak gyóntató pap vehette hasznát.⁴²

A hívek hitoktatása

A gyónás alkalmat nyújthatott arra, hogy a gyóntató pap személyre szabott lelki gondozást és alapvető hitoktatást is végezzen. Az ilyen jellegű gyóntatás azonban nagy terhet jelentett a plébánosok számára, és nem is feltétlenül tudtak ennek az elvárásnak megfelelni. Időigényes lehetett az is, ha sok hívő nem készült fel gyónására, és a gyóntatónak kellett kikérdezni őket. Ezért – ahogyan az *Oculus sacerdotis* című népszerű papi kézikönyv is javasolja – amennyiben túl kevés idő áll a pap rendelkezésére, vagy túl sok hívet kell gyóntatnia, érdemes volt nagybőjt elején olyan prédikációt tartania, amellyel felkészíthette híveit a gyónásra.⁴³ A hívek bűnökkel kapcsolatos oktatása a gyónás és a (nagybőjti) prédikáció alkalmain túl történhetett a prédikációk utáni katekétikus tanításban is. Szokás volt ugyanis a prédikáció után a Miatyánk és a Hiszekegy magyarázása, vagy legalábbis a hívekkel együtt történő elmondása. A katekétikai rész a 13. századtól az Üdvözléggel, a Tízparancsolattal és évente legalább néhány alkalommal egyéb listákkal is kiegészülhetett.⁴⁴ Elképzelhető, hogy ilyen jellegű felhasználáshoz kötődik az a Tízparancsolat-töredék, amelyet egy 1508-ban nyomtatott *Missale Strigoniense*-be jegyeztek be, és ma az ELTE Egyetemi Könyvtárban található.⁴⁵ A szöveg töredékes, a bevezető kérdés után („Melyik az Istennek tíz paran-

(Budapest: MTA Nyelvtudományi Bizottsága, 1874), VIII–IX, hozzáférés: 2020.09.15, https://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06010401/2_0_1_pg_viii.html. Említi: LÁZS, *Apácaműveltség...*, 156.

41 TENTLER, *Sin and Confession...*, 88–95.

42 A kódexszel kapcsolatos egyéb bizonytalanságokhoz lásd legutóbb: LÁZS Sándor és BOLONYAI Gábor, „Antik varázslás elemei a Peer-kódex amulett-szövegeiben”, *Vallástudományi Szemle* 4, 2. sz. (2008): 129–148.

43 CORNETT, *The Form of Confession...*, 118.

44 JUNGSMANN, *The Mass...*, 490–494.; SZELESTEI NAGY, „A középkori magyar...”, 293.

45 Egyetemi Könyvtár: *Missale Strigoniense*, RMK III 149 = Hubay 15 (Bécs: Joannes Winterburger, 1508). Az emlék ismertetéséhez lásd: BARTÓK Zsófia Ágnes, „A másodlagos szóbeliség elsődleges forrásai: Latinul tudók magyar nyelvű egyházi szövegei a reformáció előtt,” in *Irodalomtörténet, tudománytör-*

csolatja?) csupán három parancsolat olvasható („Az első: egy Istent higgy. Istennek nevét hiába ne említsed. Ünnepet szentelj.”). Az a tény, hogy misekönyvbe jegyezték be, mindenképpen valamiféle pápi használatra utal.

A gyónásra érkezők felkészültsége

A gyóntatási segédkönyvek tíz-tizenötféle csoportosítást ajánlanak, amelyek segítségével a gyóntató kikérdezheti a gyónót, illetve amely szerint a gyónó felkészülhet a gyónására. Ugyanakkor az igen népszerű Johannes Gerson azt írja, hogy már a hét halálos bűn szerinti lelkiismeret vizsgálat is elegendő lehet a jó gyónáshoz.⁴⁶ A fennmaradt magyar emlékek alapján nagyon vegyes kép rajzolódik ki abban a tekintetben, hogy milyen bűncsoportosítások ismeretét várták el a hívektől. Laskai a fent említett beszédében azt javasolja, hogy a bűnök felsorolását kezdjék a Tízparancsolattal, majd ezt kövesse a hét halálos bűn, az öt érzék, a négy égbe kiáltó bűn, a Szentlélek elleni bűnök, végül pedig a kilenc idegen bűn, és minden egyéb, ami még szükséges (*Melléklet 1*). Gyöngyösinél a laikus-novíciusokról szóló cikkelyben a következőket olvashatjuk: tanulják meg a Tízparancsolatot, az öt érzéket, a hét halálos bűnt, a négy égbekiáltó bűnt, a kilenc idegen bűnt, az irgalmasság hét cselekedetét (testieket és lelkieket), hogy ezeket megfelelően és helyesen meg tudják gyónni (*Melléklet 2*).⁴⁷ A gyóntatók feladatai között pedig arról ír, hogy ha olyan gyónók érkeznek hozzájuk, akik semmit nem tudnak, vagy nem akarnak mondani, akkor kérdezzék meg tőlük, hogy ismerik-e a Tízparancsolatot, a hét halálos bűnt és az öt érzéket. Ha ismerik, nem kétséges, hogy tudnának gyónni, ha akarnának. Ha azonban nem ismerik ezeket, akkor sorolják fel nekik, és így az alapján gyónjanak.⁴⁸

A lelkítükrök közül a szerzeteseknek készült *Virginia-kódex* kínálja a legtöbb csoportosítást: segítségével tizennégy szempont szerint végezhető el a lelkiismeret-vizsgálat; ezzel szemben a világi használatra szánt *Gyöngyösi kódex* megelégszik a Tízparancsolat, a hét halálos bűn és az öt érzék felsorolásával.⁴⁹ Hasonló ehhez a Telegdi által kért szempontsor (Tízparancsolatot, hét halálos bűnt, kilenc idegen bűn), ugyanakkor a határ mégsem a világi hívek és a szerzetesek között húzódik: a szintén világiaknak

ténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára, szerk. PAPP Ingrid, Reciti konferenciakötetek 7, 45–58 (Budapest: Reciti, 2020).

46 TENTLER, *Sin and Confession...*, 135–140.

47 GREGORIUS GYÖNGYÖSI, *Opera...*, 52.

48 Uo., 55. Érdemes megjegyezni, hogy a XII. cikkelyben a kiközösítések esetében mondandó feloldozási formulát és gyakorlatot is közli: uo., 57.

49 A *Virginia-kódex*ben található bűncsoportosítások a következők: 1. keresztség feletti fogadalom megszegése; 2. hálátlanság Isten felé; 3. öt érzék; 4. Tízparancsolat; 5. hét halálos bűn és ágazatai; 6. irgalmasság elleni testi bűnök; 7. irgalmasság elleni lelki bűnök; 8. kilenc idegen bűn; 9. Szentlélek ellen való bűnök; 10. Négy égbekiáltó bűn; 11. Hét szentség; 12. Szentlélek hét ajándéka; 13. Nyolc boldogság; 14. Hit tizenkét ágazata. Lásd még: LÁZS, *Apácaműveltség...*, 160.

szóló Laskai – és feltehetően a *Peer-kódex töredéke* – alapos vizsgálatot írnak elő.⁵⁰ Feltűnő, hogy e viszonylag gazdag forráscsoportban milyen kevés egyezés található. A hívek eszerint igen eltérő hittani ismeretekkel rendelkezhettek, illetve nagyon különböző ismereteket vártak el tőlük.

Telegdi az *Agendarius* szerint azt feltételezte, hogy olyan hívek is érkeznek majd gyónni, akik sem a népnyelvű Confiteort, sem az alapvető bűncsoportosításokat nem ismerik. A hívek egy része nem igazán készült fel gyónására, gyakori lehetett, hogy a gyónni érkező személy csak a pap kérdéseinek segítségével teljesíthette kötelező gyónását. Ugyanakkor a *Gyöngyösi kódex*ben található lelkitükörnek köszönhetően az is tudható, hogy világi környezetben is létezett az a gyakorlat, hogy írásban rögzített, magyar nyelvű lelkitükör alapján alaposan felkészültek a bűnvallásra.

Külföldi példák

A gyónásra érkező hívek felkészültsége nagyon változatos volt Európa-szerte. Egy benecés prédikációgyűjtemény hamvazószerdára írt beszédének szerkesztője például arról panaszkodott, hogy néhányan úgy érkeznek a gyónásra, hogy semmi mondandójuk nincsen gyóntatójuknak, csupán ennyi: „Kérdezzen ki, Atyám!” („Ask me, sir!”).⁵¹

Nemcsak a gyónást megelőző lelkiismeret vizsgálattal kapcsolatban merülhettek fel hiányosságok, hanem az alapvető hittani ismeretek terén is. Bizonyos gyóntatási kézikönyvek azt javasolják a gyóntatóknak, hogy a rövid bevezető kérdések után (pl. az illető házas-e vagy hajadon; melyik plébániához tartozik stb.), derítsék ki, hogy a gyónó tudja-e a Miatyánkot, az Üdvözlégyet és a Hiszekegyet. Antonius de Butrio hozzáteszi, hogy talán túl nagy kérés a Hiszekegy ismerete, Andreas de Escobar viszont még a három alapvető imánál is többet követelne: a gyónónak tudnia kellene a Tízparancsolatot és a hit tizenkét ágazatát is.⁵²

Eltérő szintű műveltség figyelhető meg a gyóntatók részéről is. Akadtak olyan plébánosok, akiknek alapvető katekétikai szövegekre volt szükségük. Antonius de Butrio *Speculum de confessione* című népszerű művében (első kiadása: 1476) írja, hogy minden papnak tudnia kell és másoknak is meg kell tanítania a Tízparancsolatot, a hit ágazatait, a hét szentséget, a hét testi és lelki bűnt, és az öt érzék által elkövetett bűnöket; mi-

50 Laskai Osvát javaslata: Tízparancsolat, hét halálos bűn, öt érzék, négy égbe kiáltó bűn, Szentlélek elleni bűnök, kilenc idegen bűn. *Peer-kódex töredéke*: Tízparancsolat, öt érzék, hét halálos bűn, nyolc boldogság, kilenc idegen bűn, négy égbekiáltó bűn. A közgyónásokban is szerepelhetnek bűncsoportosítások, a *Krakkói közgyónásban* például a Tízparancsolat, a hét főbűn, az öt érzék, az irgalmasság hét cselekedete, a nyolc boldogság, és a kilenc idegen bűn jelenik meg, a hirdetések utáni Telegdi-féle közgyónásban pedig a Tízparancsolat, a hét főbűn, a kilenc idegen bűn, az öt érzék, és nyolc boldogság szerepel.

51 Idézi: CORNETT, *The Form of Confession...*, 117–118.

52 TENTLER, *Sin and Confession...*, 84.

vel tudatában van annak, hogy sok pap nem ismeri ezeket, ezért közli őket művében.⁵³ Ezt a sokszínűséget a magyar anyag kapcsán is figyelembe kell vennünk.

Nagy változás történt e téren a nyomtatásnak köszönhetően: Európa különböző pontjain egyre több laikus jutott hozzá olyan szövegekhez, amelyek segíthették őket a gyónásra való felkészülésben. Már a 15. század végétől nyomtatásban jelennek meg olasz nyelvű lelkítükrök laikus hívek számára; a kis terjedelmű és olcsó nyomtatványok nagyon elterjedtek voltak Itália-szerte.⁵⁴ A lelkítükrő német nyelvterületen is népszerű volt, ismert például olyan német nyelvű egyleveles nyomtatvány, amelyet használnak otthonuk vagy a templom falára akasztottak ki.⁵⁵ De nemcsak lelkítükrök álltak a hívek rendelkezésére: 1510-ben jelent meg a *Peycht Spigel der sündler* címet viselő, német nyelvű gyónásról szóló kézikönyv, melyet ismeretlen szerzője kifejezetten laikusok számára írt. Arra vonatkozó adatok is fennmaradtak, hogy a prédikáló papok számára összeállított, nyomtatott formában terjesztett nagybőjti prédikációgyűjteményeket devóciós céllal világi személyek is olvasták.⁵⁶

Következtetések

A Confiteor szövegéhez, egyúttal feltehetően a gyónásban elhangzó magyar nyelvű imákhoz is a *Krakkói közgyónás*, illetve ennek közeli rokonai, a Telegdi-féle szövegváltozatok állnak a legközelebb. Ezekben – a többi vizsgált közgyónással és lelkítükrökkel ellentétben – a bűnök megvallása a szentek felé is történik,⁵⁷ illetve a gyónó az ima végén a szentek közbenjárását is kéri.⁵⁸ Ezen felül a lelkítükrökben olvasható bevezetők és záradékok általános ismertsége is feltehető, de valószínűbb, hogy inkább csak a bennük talál-

53 Uo., 89.

54 Fabrizio CONTI, *Preachers and Confessors against "Superstitions": The Rosarium Sermonum by Bernardino Busti and its Milanese Context (Late Fifteenth Century)*, Doctoral Thesis (Budapest: CEU, Department of Medieval Studies, 2011), 50–51, hozzáférés: 2020.09.15, <http://www.etd.ceu.hu/2011/mphc0f01.pdf>.

55 TENTLER, *Sin and Confession...*, 40.

56 Uo., 42, 46.

57 *Krakkói közgyónás*: „Gyónom Istennek, boldog anya Máriának, Szent Péternek, Szent Pálnak, Istennek mind szerető szentinek.” TELEGDI, *Modus audiendæ confessionis pœnitentium*: „Gyónom Uram Istennek, Boldogasszonynak, Szent Péter apostolnak, Szent Pál apostolnak és mind a több szenteknek.” TELEGDI, *Ritus eucharistiae sacramentum*: „Gyónom Uramistennek, Bódogasszonynak, Szent Péter apostolnak, Szent Pál apostolnak, és mind a többi szenteknek.” TELEGDI, *Modus denunciandi populo fideli festa et ieiunia*: „Gyónom Uramistennek, Boldogasszonynak, Szent Péter apostolnak, Szent Pál apostolnak, Szent István királynak, Szent László királynak, szűz Szent Imrénnek, Istennek mind sok szentinek.”

58 *Krakkói közgyónás*: „kérem boldog anya Máriát, támadjon mellettem, kérem Szent Pétert, Szent Pált, Istennek mind sok szerető szentit, imádjának Istent érettem”. TELEGDI, *Modus audiendæ confessionis pœnitentium*: „kérem Asszonyomat, Szűz Máriát, Szent Péter apostolt, Szent Pál apostolt és mind a több szenteket, támadjanak mellettem, imádjának Istent érettem”. TELEGDI, *Ritus eucharistiae sacramentum*: „kérem asszonyomat, Szűz Máriát, Szent Péter apostolt, Szent Pál apostolt és mind az többi szenteket, támadjanak mellettem, imádjának Istent érettem”. TELEGDI, *Modus denunciandi populo fideli festa et ieiunia*: „Kérem Asszonyom Szűz Máriát, Szent Péter apostolt, Szent Pál apostolt, Szent István királyt, Szent László királyt, szűz Szent Imrét, Istennek mind sok szentit, támadjanak mellettem, imádjának Istent érettem.”

ható szófordulatok lehettek elterjedtek, mintsem a teljes szövegegységek. A lelkítükrök és a közgyónások nem alkotnak egységes korpuszt: a szövegek között találunk ugyan hasonlóságokat – így például a *Németújvári közgyónás* bevezető része közel áll a *Vitkovics-kódex* lelkítükrének bevezetéséhez –,⁵⁹ ám az egyezések nem rendszerszerűek. Feltűnő például, hogy míg az összes közgyónás a „gyónom” kifejezést használja a szöveg elején, addig ez a ma is közismert alak egyetlen lelkítükrőben sem található meg.⁶⁰

A vizsgált szövegek alapján következtetések vonhatók le a gyónási ima gyónásbeli helyével kapcsolatban is. A lelkítükrök, különösen pedig a *Gyöngyösi kódex* lelkítükrének *Oracio pulcra* című része, arra engednek következtetni, hogy a bűnök felsorolása után is szokás lehetett magyar nyelvű imát mondani. Feltételezésem szerint talán ilyen lehetett a Zichy-levéltár formulája is. Ezzel szemben Telegdinél a Confiteorhoz közel álló szövegű *confessio generalis* a gyónás elején hangzik el, teljes terjedelmében, gyónás végi imát pedig nem közöl a szerkönyv. Mindez azért különösen meglepő, mert a latin források – mind Laskai, mind Gyöngyösi – az Európa-szerte elterjedt, két részletben elmondott Confiteort tekintették evidenciának. Úgy tűnik tehát, hogy a Cornett által említett példához hasonlóan Magyarországon is szórt lehetett e tekintetben a gyakorlat: gyónási ima elhangozhatott a bűnök felsorolása előtt, azt követően, vagy mindkét alkalommal.

A gyónáshoz kötődő szöveghelyek számbavételének köszönhetően egy olyan forráscsoport áll előttünk, melyet a kutatás korábban nem ismert. A szakirodalom eddig egy-egy szöveghellyel foglalkozott csupán, és nem tűzte ki céljául a magyar nyelvű szövegeket tartalmazó gyónás szertartásának megismerését. Tarnai Andor – a nyelvemlékkódexek lelkítükreinek vizsgálatán túl – a Zichy-levéltárban fennmaradt formulára hívta fel a figyelmet, amely véleménye szerint általánosan elterjedt gyónásformula lehetett. Feltételezése szerint évszázadokon át használhatták, csak leírására nem volt különösebb szükség.⁶¹ Hasonló szemléletet tükröz Lázs Sándor megfigyelése is, aki a *Virginia*- és a *Vitkovics-kódex* lelkítükréit vizsgálva arra következtetett, hogy a korszakban a magyar nyelvű gyónási formula még nem alakult ki, vagy pontosabban nem volt kolostori használatban, a nővérek a latin Confiteort mondhatták.⁶² Korondi Ág-

59 *Németújvári közgyónás*: „nyilván és tudván vagynak az te szent istenségednek előtte ez óráig, egy szempillantásig, mit én vétettem volna te szent istenségednek ellene gyermekségmentől fogva”. *Vitkovics-kódex*: „mindennemű bűneimben, kikben vétkeztem gyermekségmentől fogván ez óráiglan, halálusképpen, bocsánandóképpen, éjjel, nappal, akaratom szerint és akaratomnak kívüle, miképpen Uramistennek előtte nyilván vannak az én bűneim”.

60 Ehelyett a „bűnössé hagyom/vallom magamat”, és a „bűneimet meg akarom vádolni” kifejezéseket használják, illetve a *Vitkovics-kódex*ben szerepel a „bűnömet mondom” alak is, amely a bűnök felsorolásakor mondandó „Mea culpa!” kifejezésre vonatkozhat (Vö. az olasz lelkítükrök a „dico mia colpa” formulával kezdődnek. CONTI, *Preachers...*, 51.). *Virginia-kódex*: „bűneimet meg akarom vádolni [...], először vádolom énmagamat [...], hagyom Istennek bűnössé magamat.”; *Vitkovics kódex*: „bűnömet mondom [forrásában a „dico meam culpam” szerkezet szerepel, amelyet „mea culpát mondok” formában kellene talán fordítani], [...] hagyom bűnössé magamat [...], bűnössé hagyom magamat azokban is”. *Gyöngyösi-kódex*: „Istennek és te atyaságodnak megvádolom, az melyek eszembe jutnak bennük, és mindenből bűnössé hagyom magamat. [...] én bűnössé vallom magamat.”

61 TARNAI, „A magyar nyelvét...”, 243–244, 297. Ugyanígy vélekedik a házassághoz kötés alkalmával mondott eskü szövegéről is, amely szintén csak egy lejegyzésből ismert.

62 LÁZS, *Apácaműveltség...*, 161. Lázs elemzésében a gyónási záradékokkal nem foglalkozott.

nes is foglalkozott a *Vitkovics-kódex*be illesztett részlettel: véleménye szerint bevezető mondata olyan kicsiszolt fordulatokat tartalmaz, amelyek mögött hosszas szóbeli hagyományozódást sejtethetünk; olyan, a szóbeliség során rögzült formulának tartja, mint amelyek a Miatyánk vagy az Apostoli hitvallás esetében alakultak ki.⁶³ A fent bemutatott emlékek alapján a szakirodalom korábbi észrevételei kiegészítendők azzal, hogy a Zichy-féle formula és a lelkitükrokből fellelhető formula típusú részek egy sokszínű hagyomány részei, így csak bizonyos fenntartásokkal tekinthetők általánosan ismert szövegeknek. Az emlékek alapján világossá vált, hogy a továbbiakban számolnunk kell a *Krakkói közgyónáshoz* hasonló, a Confiteor latin szövegéhez közelebb álló magyar nyelvű gyónási ima létezésével is, illetve azzal a ténnyel, hogy a korszakban gyakori volt az olyan gyónó, aki semmilyen imát nem mondott bűnei felsorolása előtt vagy után, és még bűnvallásában is gyóntatója segítségére szorult.

*Melléklet*⁶⁴

1. Laskai Osvát, *Quadragesimale Gemma fidei intitulum*, sermo 53.

Modus vero confessionis est iste communiter, ut confitens genuflexo coram confessore incipiat generalem confessionem dicendo: 'Confiteor Deo omnipotenti et beatæ Mariæ Virgini', usque ad illud verbum 'Mea culpa'. Et tunc incipiat pronunciare sua peccata in speciali incipiendo de decem præceptis, deinde de septem peccatis mortalibus, postea de quinque sensibus, tandem de quattuor peccatis in caelum clamantibus, demum de peccatis in Spiritum Sanctum, ultimo de novem peccatis alienis, et de aliis, quæ occurrunt. Post hæc iterum resumat generalem confessionem, ubi dimiserat dicendo 'Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor beatissimam et gloriosam etc.' Ultimo confessor interroget ipsum de quibus oportebit, et iniungendo paenitentiam absolvat illum. O quam beatus ille. O quam felix, quia sic absolutus ibit ad vitam æternam. Ad quam nos ducat etc.

2. Gyöngyösi Gergely, *Directorium*, capitulum VIII/5.; capitulum IX; capitulum XII/1.

Venientes coram confessore nudo capite flectentes dicant: 'Confiteor', usque ad 'Mea culpa' exclusive, peracta confessione dicant: 'Mea culpa', 'Ideo precor' etc., et iniunctam penitentiam flexis genibus perficiant in oratione. (19r)

Diebus solemnitatibus dent operam ad discendum, addiscenda scilicet numerare decem præcepta, quinque sensus, septem peccata mortalia, quattuor peccata clamantia in celum, novem aliena peccata, septem opera misericordie corporalia et spiritualia, ac scilicet ea recte et debite confiteri. (20v)

⁶³ KORONDI, *Misztika...*, 164–165.

⁶⁴ A mellékletben a magyar nyelvű szövegeket saját modernizált átírással közlöm. Az eredeti lelkéhez lásd a tanulmányt.

Quod si nihil sciunt vel volunt loqui, querantur, si sciant decem precepta, septem peccata mortalia et quinque sensus. Que quidem, si sciunt, non dubium, quoniam possent confiteri, si vellent. Si autem illa nesciunt, ex tunc confessores enumerent illa coram eis, ut si peccaverint, vel si in aliquo viderint se peccasse, confiteantur secluso timore et rubore. (24v)

3. A Zichy család levéltárának gyónásformulája

Formula petendae absolutionis privatae

Én, szegény bűnös ember, vallom az Úristen előtt énmagamat bűnösnek, mert ő istenségében, azmiképpen kellett volna, nem bíztam. Az ő parancsolati szerént nem éltem. Az ő szent igéjében nem hittem, felebarátimat külön-különb képpen megbántottam.

Mindezeket, hogy műveltem, szívem szerint bánom. És kérem az Úristent, hogy énnekem megbocsássa, hiszem is, hogy megbocsájtja, én is ennek utána nem akarom művelnem. Kérlek azért tégedet, hogy vigasztalj és oktass engemet az Istennek igéjéből, és oldozz meg engemet Krisztusnak képében.

4. *Virginia-kódex*, 1–13.

Ezeknek utána bízván Istennek irgalmasságában, járulj te confessorodnak eleibe, és jegyezd meg tegmagadat szent keresztnak jegyével [...]. Mondd el az Confitteort és annak utána mondj eképpen: Én tisztelendő atyám! Azért jöttem ez mai napon te tisztelendő atyáságnak eleibe, hogy én bűneimet meg akarom vádolni neked, lelki atyám, Úristennek képében, minden bűneimet, kiket tettem gyermekségmentől fogva, minekutána bűnt kezdtem ismerni és vétket tenni Istennek ellene, regulámnak, szerzetemnek, és atyámfiának ellene. Először vádoló én magamat én Istenemnek az én fogadásomnak megszegéséről [...].

Azért mindezekben, kiket megmondtam, és kiket meg nem tudtam mondanom, valamiképpen vétkeztem az mindenható Istennek ellene, bölcsességes Fiúnak ellene, kegyességes Szentléleknek ellene, Istennek mind szentinek ellene, lelkemnek és regulámnak és atyámfiainak ellenük, szívem szerint, beszédemnek és téteményemnek miatta, akaratommal és akaratom nélkül, tudván, tudatlan, értvén, értetlen, időkbén és napokban és órákban, miképpen és mennyiszor és minemű helyen, álmattam, émettem, tunyaságomnak miatta, mindenekben, mind halálos bűnökben, mind bocsánandókban, azonképpen miképpen Istennek előtte tudván és nyilván vagynak szám szerint, mindenekben hagyom Istennek bűnössé magamat, és neked, atyám, Isten képében valónak, várok Istentől irgalmasságot, és atyáságotól üdvösséges penitenciát. Én bűnöm, atyám.

5. *Vitkovics-kódex*, 24–36.

Tisztelendő atyám! Bűnömet mondom Uramistennek atyáságnak előtte mindenemű bűneimben, kikben vétkeztem gyermekségmentől fogván ez óráiglan, halálosképpen, bocsánandóképpen, éjjel, nappal, akaratom szerint és akaratomnak kívüle, miképpen

Uramistennek előtte nyilván vannak az én bűneim, azon szerint hagyom bűnössé magamat. Jelesen [...].

Uramistennek bűnössé hagyom magamat mindazokban is, kik énnekem eszembe nem jutnának, avagy kiket az pokolbeli ördög énelem elfelejtetett volna, és kiket bűnnek nem alítanék. Miképpen Uramistennek előtte nyilván tudván vannak aszerint hagyom bűnössé magamat [...].

Mindezekben, mind egyéb bűneimben is, halálosokban, bocsánandókban, meggyón-
takban, elfeledtekben, kikben megbántottam teremő Istenemet, látásomban, hallásom-
ban, illatozásomban, kóstolásomba és illetésemben, bűnomet mondom Uramistennek.
Azért kérem Uramistent etc.

6. Gyöngyösi kódex, 61–64.

Én szerető lelkiatyám! Ez napon jöttem atyaságodnak eleibe gyermekségemtől fogván ez óráiglan valamit vétkeztem volna, tudván avagy tudatlan, értvén avagy értetlen, akaratommal avagy történet szerint, mezőn avagy faluban avagy szent helyen mind ez országban, mindenható Űristennél tudván vagyon, testem szerint avagy lelkem szerint, gondolatomban avagy szólásomban, avagy egyébennemű művelkedetemben. Miképpen tudván vagyon mindenható Űristennél én bűnös voltom, Istennek és te atyaságodnak megvádolom az melyek eszembe jutnak bennük, és mindenből bűnössé hagyom magamat. [...] Először vétkeztem [...]. [a hét halálos bűn után:] Ezeknek fejeiben avagy ágazatiban valamiképpen vétkeztem volna tudván avagy tudatlan Istennek és te atyaságodnak bűnössé hagyom magamat [...]. [a Tízparancsolat után:] Ezeknek fejeiben avagy, ut supra. Oracio pulcra. Én jó lelki atyám! Én bűneim igen sokak volnának, kiket elmémnek rövidségének miatta mind meg nem mondhatom, de miképpen tudván vagyon Istennél, én bűnössé vallom magamat. Azért várom atyaságodnak oldozatját, és Istennek irgalmasságát, kiből énnekem méltó legyen hagynod üdvösséges penitenciát!

7. Krakkói közgyónás

Gyónom Istennek, boldog anya Máriának, Szent Péternek, Szent Pálnak, Istennek mind szerető szentinek, vagyok bűnös Istennek – gonosz szómban, szándékomban, látatomban, hallásomban, Istennek tíz parancsolatit nem tartásomban, hét halálos bűnökben részes voltomban, őt értelmeimet jóra nem birtomban, hét irgalmasságba nem lelettembe, nyolc boldogságot nem áhítatomba, kilenc idegen bűnökben lelettemben. Mindennemű vét-
kemben hagyom Istennek bűnössé magamat, kérem Istent, bocsássa meg bűnomet, kérem boldog anya Máriát, támadjon mellettem, kérem Szent Pétert, Szent Pált, Istennek mind sok szerető szentit, imádjanak Istent érettem. Kérlek téged, imádj Istent érettem, oldj meg közgyónt bűnőmből Isten adta hatalmaddal, Szent Péternek képében [...].